

РУШДИ САНОАТИ КҶҲӢ

Баъд аз пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ва ба низоми бозаргонӣ гузаштан фазои иқтисодию иҷтимоии Тоҷикистон куллан тағйир ёфт. Алоқаҳои устувори иқтисодӣ бо ҷумҳуриҳои дигар коста гардид. Кашмакашиҳои дохилии солҳои навадуми асри гузашта ҳам ба иқтисодиёти кишвар зарбаи сахт расонид. Даҳсолаи аввали истиқлолият барои бартараф намудани муноқишаҳои дохилӣ сарф гардид. Хушбахтона, бо заҳмату талошҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, бахусус Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷанги шахрвандӣ хотима ёфт, рушди устувори мамлакат марҳила ба марҳила оғоз гардид. Вале саноатикунони Тоҷикистон бе заминаи мусоиди иқтисодию иҷтимоӣ ғайриимкон буд. Аз ин рӯ, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар натиҷаи таҳлилҳо, имконияту шароитҳои воқеии кишвар се ҳадафи стратегии рушди хоҷагии халқро пешаи худ намуд:

1) баромадан аз бумбасти коммуникатсионӣ; 2) ба даст даровардани истиқлолияти энергетикӣ; 3) таъмини амнияти озуқаворӣ. Ин се ҳадаф ба иҷро расонида шуданд ва шароити мусоид барои ҳадафи чорум - саноатикунони босуръати кишвар фаро расид, ки давоми мантиқии се ҳадафи қаблӣ стратегӣ мебошад.

Вобаста ба шароитҳои табиӣ Тоҷикистон, ки асосан кӯҳсор аст, яке аз соҳаҳои муҳимтарини саноатии кишвар ин саноати кӯҳӣ ба шумор меравад. Ҳар як санги Тоҷикистон (ба забони геологӣ-ҷинси кӯҳӣ) канданиҳои фойданок ба шумор меравад, яъне санги бекора ё партов дар табиати мо вучуд надорад ва тавре мегӯянд: «Санг гар хорою гар мрамар бувад, чун ба соҳибдил расад гавҳар бувад».

Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар баробари дигар канданиҳои фойданок дорои конҳои ва сангҳои қиматбаҳою ороишӣ мебошад, ки истихроҷ, коркард ва тайёр намудани маҳсулот аз онҳо барои иқтисодиёти ҷумҳурӣ ба манфиат аст. Дар қатори ёқути сурх, ёқути кабуд, лаъли асил, ки аз ҷумлаи сангҳои қиматбаҳои дараҷаи аввал мебошанд, сангҳои нимқиматбаҳо, ба мисли клиногумит, турмалин, скаполит, хризолит, топаз, гранат, кордиерит, данбурит, кианит, фирӯза, аметист, морион ва сангҳои ороишӣ ба монанди лочувард, агат, яшм, мрамари сулаймонӣ (оникс) ва дигар намудҳои гуногунранги мрамар, санги хоро, нефрит, содалит, амазонит, серпентинит, змеевик, офит дар Тоҷикистон зиёд вучуд доранд. Инчунин, дар ҷумҳурӣ як микдор минералҳои мавҷуд мебошанд, ки аввалин бор дар Тоҷикистон кашф шудаанд, ба монанди тоҷикит, тяншанит, дараи пиёзит, суғдионит, баратовит ва ғайр. Минералҳои номбурда дорои моҳияти илмӣ ва коллексионӣ буда, тавачҷуҳи осорхонаҳои табиатшиносӣ ва коллекционерони алоҳидаро ба худ ҷалб менамоянд.

Дар баробари ин, чунин минералҳои камёфт ва арзишманд ба монанди еремевит (ба шумури 10-гонаи минералҳои нодир дар ҷаҳон мебошад) ва нисбатан арзишманд-гамбергит, гелиодор, спессартин, морганит ва дигар намуди онҳо дар кишвар ҷой доранд.

Ба қатори конҳои сангҳои қиматбаҳою ороишӣ дар Тоҷикистон Кӯҳи лаъл (ноҳияи Ишкошим) ва Лочварддара (ноҳияи Роштқаъла) дохил мешаванд, ки таърихи қадими истихроҷ ва коркард доранд. Сангҳои номбурда ба воситаи Роҳи абрешим ба мамолики Шарқ ва Ғарб бурда мешуданд. Ин омил ҳамчун қудрати ниҳой муфид буда, барои муаррифии лаъли асил ва лочвард дар бозорҳои дохилию беруна замина мегузорад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки корҳои иқтишофӣ-геологӣ қаблан дар конҳои сангҳои қиматбаҳои дараҷаи аввал (алмос, ёқут, зумрад) ва конҳои аз давраи қадим маълумбуда, гузаронида мешаванд. Ин ҳолат барои Тоҷикистон ҳам истисно набуд. Дар даврони Шӯравӣ корҳои васеи иқтишофӣ-геологӣ сараввал дар конҳои Кӯҳи лаъл, Лочварддара ва баъдан дар конҳои нав кашфгардидаи ёқут ва дигар сангҳои худчило ва ороишӣ гузаронида шудаанд. Аз соли 1971 сар карда дар конҳо ва зухуротҳои сангҳои қиматбаҳо, худчилою ороишӣ дар ҳудуди собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, инчунин, Тоҷикистон, корҳои васеи иқтишофӣ- геологӣ оғоз гардиданд.

Солҳои 1971-1987 дар натиҷаи гузаронидани корҳои геологӣ дар Помири Шарқӣ минтақаи нодири ҷойгиршавии сангҳои қиматбаҳо ва худчило, ки моҳияти хуби ҷавоҳирӣ доранд (ёқут, гранат, скаполит, топаз, берилл, турмалин ва ғ.) муайян гардид ва мавриди омӯзиш қарор дода шуд. Дар натиҷаи корҳои гузаронидашуда Тоҷикистон дорои манбаи хуби захираи ин намуди канданиҳои фойданок гардида, барои коркарди саноатии сангҳои қиматбаҳо ва ороишӣ шароити бештаре фароҳам гардид.

Корхонаҳои саноатӣ дар шароити муосир дар пешбурди иқтисодиёти миллӣ нақши муҳим доранд. Дар баробари дигар самтҳои иқтисодиёт пешбурди саноати коркарди металлҳои қиматбаҳо, сангҳои қиматбаҳо ва ороишӣ, ки барои истифодаи онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имконоти мусоид мавҷуд аст, аз манфиат ҳолӣ нест. Пешрафти саноати ҷавоҳирӣ, соҳаи истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ аз сангҳои ороишии табиӣ (хусусан аз лочвард, яшм, змеевик ва ғ.) фаъолияти соҳибкорӣ ва ҳунарҳои мардумӣ ба чунин канданиҳои фойданок вобаста мебошад. Танҳо зарур аст, ки бо истифода аз технологияҳои муосир истихроҷи ашёи хом ва истеҳсоли маҳсулоти нимтайёру тайёр (нигинҳо) дар ҳаҷмҳои зарурӣ ба роҳ монда шавад.

Маълум аст, ки Тоҷикистон дорои захираҳои калони ангиштсанг мебошад, ки зиёда аз 5 млрд. тоннаро ташкил менамоянд. Зарурияти истифодаи васеи саноатии ангиштсанг, бар ивази гази табиӣ дар мамлакат, боиси партовҳои бузурги ангиштсангӣ дар шакли хокистар мегардад, ки ба муҳити зист таъсири манфии ҳудро мерасонанд. Аз ин рӯ, безаргардонию азнавистифодабарии манфиатовари партовҳо ва истифодабарии комплекси онҳо масъалаи мубраму тақозои замон аст.

Имрӯзҳо манбаи асосии ангиштсанг барои корхонаҳои саноатии шаҳри Душанбе ва ноҳияҳои наздик кони Фон-Яғноб мебошад, ки дорои захираҳои калони ангиштсанги баландсифат мебошад (наздики 1 млрд.

тонна) ва масъалаҳои аз нав истифодабарии комплекси партовҳои хокистарии ин кон дар мадди аввал меистад.

Тамоюли афзоиши бемайлони истихроҷ ва истифодаи ангиштсанг дар Тоҷикистон ва миқдори зиёди унсурҳои фойданокӣ кимиёӣ дар таркиби онҳо зарурияти омӯзиши комплекси таркиби кимиёии партовҳои ангиштсангро ба миён мегузарад.

Солҳои 30-юми асри гузашта маълумоти аввалин оид ба радиофаъолии ангиштсангҳои Сибири Кузбасс муайян карда шуда, таҳқиқотҳо оид ба омӯзиши геохимии германий ва бериллий дар ангиштсангҳои ҳавзаҳои Кузнетск, Минусинск, Иркутск ба иҷро расонида шуданд. Соли 1908 аз ҷониби Кулибин К.А. тиллодорӣ ғайримуқаррарӣ (баландӣ) конҳои ангиштсанги ноҳияҳои Богатску Картовински ҳавзаи Кузбасс ошкор гардида, технологияи истифодаи комплекси онҳо пешниҳод карда шуд. Тиллодорӣ ғайримуқаррарӣ баъзе конҳои ангиштсанги Тоҷикистон низ муайян карда шудааст, ки дорои таваҷҷуҳи хоса мебошад.

Яке аз олимони намоёни рус дар соҳаи геохимия А.А.Сауков имконияти аз хокистари ангиштсанг гирифтани алюминий ва дигар металлҳои қиматро нишон додааст. Имрӯзҳо партовҳо аз сӯзонидани ангиштсанг дар Тоҷикистон ва дигар кишварҳои собиқ Шӯравӣ ҳаҷми ниҳоят калонро ташкил намуда, асосан истифода бурда намешаванд. Масалан, дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ҳамасола зиёда аз 500 млн. тонна ангиштсанг истихроҷ карда мешуд ва баъд аз сӯзонидан ба ҳисоби миёна наздики 15% хокистар, яъне қариби 75 млн. тонна дар як сол партов карда мешуд. Ба ғайр аз дигар оксидҳо дар хокистари ангиштсанг миқдори калони гилхок Al_2O_3 то андозаи 35% мавҷуд мебошад, ки баробари таркиби он дар чинсҳои кӯҳии сиенитҳои нефелиндор аст, ки аз онҳо гилхок гирифта мешавад. Истеъмоли алюминий, унсурҳои нодиру пошхӯрда буда, сол то сол босуръат афзуда истодааст, аз ин рӯ, ин масоил беш аз пеш замонавӣ мегардад.

Партовҳои ниҳоят калони хокистар аз сӯзонидани ангиштсанг дар Тоҷикистон мушоҳида карда мешаванд. Бахусус, миқдори ҷунин партовҳо баъди гузаштани корхонаҳои саноатӣ истеъмолкунандагони калони энергия, ба мисли Корхонаи сementи шаҳри Душанбе, Корхонаи алюминийи шаҳри Турсунзода, Комбинати металлургии шаҳри Ҳисор, Маркази барқу гармидиҳии шаҳри Душанбе аз истифодаи гази табиӣ ба истифодаи ангиштсанг бениҳоят меафзоянд. Аз ин рӯ, азнавистифодабарии мақсадноку самаранок ва комплекси ҷунин партовҳо ба нафъи хоҷагии халқи мамлакат яке аз вазифаҳои муҳимми таҳқиқотҳои илмӣ-омӯзишӣ, бахусус равияи геохимии замони ҳозира мебошад.

Ташаққулу тараққиёти илму техника дар замони муосир, пеш аз ҳама, аз истифодабарии металлҳои нодиру камёфт вобаста мебошад, ки онҳо асоси маводи ба оташ тобовару дорои хосиятҳои магнитнокии баланд, аз ҳама сабуку саҳту мустаҳкам ва ғайра мебошанд.

Дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ–Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ самтҳои асосии сиёсати давлатии иқтисодиёти миллӣ муайян карда шудаанд ва дар баробари самтҳои дигари афзалиятноки соҳаҳои иқтисодию иҷтимоӣ вазифаи омӯзишу рушди захираҳо ва истифодабарии металлҳои нодиру камёфт низ гузошта шудааст, ки барои иқтисодиёту саноатикунони босуръати Тоҷикистон аҳамияти калон доранд.

Истифодаи металлҳои нодиру камёфт сол то сол меафзояд, аз ин рӯ, микдори конҳои ғоидаовари истихроҷшаванда дар шароити иқтисодиёти нави бозаргонӣ низ кам шуда истодааст, ки, пеш аз ҳама, аз мунтазам мушкилшавии шароитҳои геологӣ-иқтисодии истихроҷ, масрафи калони қувваи барқу мавод, боркашонӣ, қувваи корӣ ва ғайра вобаста мебошад. Ин ҳолат боз як бори дигар зарурияти каммасрафи истифодабарии металлҳои нодиру камёфти таркиби ангиштсангро исбот менамояд. Гирифтани металлҳои нодиру камёфт аз ангиштсанг ва маҳсули сухти он – хокистар, нисбат ба конҳои маъданӣ аз нуктаи назари иқтисодӣ каммасрафтару ғоидаовартар буда, онро дар корхонаҳои саноатӣ ба роҳ мондан муҳим аст.

**Ҷ.Н.Фозилов,
Б.А.Алидодов,
устодони факултети геология**